

София Ангелова, доц. д. н.

Бургаски университет „Проф. д-р Асен Златаров“

КРИТИЧЕСКИ РЕЦЕПЦИИ НА РОМАНА „ВРЕМЕ РАЗДЕЛНО“ ОТ АНТОН ДОНЧЕВ ИЛИ ЗА ГРАНИЦИТЕ НА „ОТВОРЕНТО“ ЧЕТЕНЕ

Резюме. Текстът разглежда „отворените“ прочити на романа „Време разделно“ от Антон Дончев през последните десетилетия – през призмата на противоположни идеологически доктрини, отнасяния към историята на създаването, към едноименния филм и пр., за да открие правомерността на границите на подобен тип интерпретации. Основната теза е, че по този начин и двете полюсни трактовки със съответната си аргументация се обезсмислят взаимно в полето на художествената условност, тоест на романа като художествен факт, при което встрани от вниманието им остават както основното му послание, така и актуализацията на проблематиката му в първите десетилетия на XXI век.

Ключови думи: исторически роман, отворено четене, художествена условност, идеологически доктрини

Литературната наука по посока на интерпретирането на художествените текстове борави с т. нар. отворено четене, което, най-общо казано, обвързва творбата с фигурата на автора, историята на създаване, с духа и социокултурния облик на епохата; за разлика от него, затвореното четене се съсредоточава върху взаимоотношенията, в които влизат помежду си отделните равнища на текста – звуково, лексикално, синтактично, смислово, както и с „междутекстово“ четене, което е разновидност на отвореното четене, доколкото съотнася художествения текст с други текстове на световната литература и култура.

Това изложение има за цел да проблематизира границите на отвореното четене въз основа на разгорещените дебати по повод романа „Време разделно“, чиито отворени прочити през последните десетилетия предоставят богат материал за размисъл относно коректността на прочита на една творба, която е художествен факт, а не историографско или документално четиво, тоест е произведение на изкуството, през сблъсъка на противоположни идеологически доктрини, претенции за фактичестката достоверност на историческите

документи, на които книгата се позовава, история на създаване, аргументи *ad hominem* и други екстралитературни, тоест външни за условния художествен свят на творбата, обстоятелства. По тази причина изложението не се занимава с биографията на автора, с останалите му творби, не търси връзката на тези творби с външни за творчеството му кръгове, не дава оценки за цялостния принос на авторите на противоположни по своята насоченост, отворени спрямо творбата метатекстове, а само ги представя, за да утвърди четенето на романа като роман, тоест като произведение на словесното изкуство.

Изложението приема като аксиоматична даденост правото на множественост на интерпретациите на една художествена творба, поради което не се съгласява с опитите за упорито налагане на една-единствена гледна точка към произведението, което според него е целта на системните дебати, ползващи *pro* и *contra*, явно или завоалирано, аргументи, резултат от твърде отворени прочити на „Време разделно“.

Дебатите около романа текат вече повече от две десетилетия и особено се разгорещиха около проучването на мнението на българските зрители за най-добрия според тях български филм, тъй като едноименният филм беше поставен на първо място (аналогични впрочем дебати бяха провокирани от факта, че българските читатели определиха романа „Под игото“ като любим роман). Подобни поводи пораждават дистанцирания наблюдател две питання – едното по-частно, другото – по-общо: а) Кое дава основание да се сравняват произведения на различни изкуства – литература и кино в случая, със съвсем различен художествен език, създадени с разлика от почти четвърт век, при относително различни социокултурни обстоятелства, които при това носят различни основни внушения и послания към читателя, съответно зрителя. Още по-неочаквана е подобна реакция от професионалисти, доколкото дори на студентите филолози в бакалавърска степен, първи курс, първи семестър, по дисциплината „Увод в литературната теория“ се обясняват причините, поради които изучаваните литературни творби е некоректно да се четат през техните кинематографични версии. б) Ако българският читател/зрител на всяка цена би трябвало да определи единствено „правилни“ според нечий възглед любими романи/филми, защо изобщо се правят подобни проучвания (авторката на този текст впрочем се отнася скептично към всякакви рейтингувания, и то не само на художествени творби).

* * *

Аргументите на свръхтворените прочити в изложението са събрани за по-голяма прегледност и яснота, подредени и коментирани в две основни групи и съответните подгрупи, за да се види тяхната несъстоятелност в полето на художествената условност.

Аргументи contra „Време разделно“

1. Четене на романа през филма

В една чуждестранна версия, още преди споменатата филмова класация, в която равноредно се разглеждат роман и филм, отвореният прочит на романа през филма стига до драстични, симптоматично обидни всъщност, изводи и „обобщения“ за „българите“ през призмата на тяхната „принадлежност към... Европа“, при което бива ожалена чуждестранната публика, подложена на изпитанието да гледа от екрана ужасяващо насилие: *„френската публика (сред която бях и аз) трябва да изтърпи сцените с потоци кръв, пролята по хиляда различни начини от българските селяни, с изнасилени и изкормени жени, заклани деца, набучени на кол или изгорени живи мъже и пр.“*¹ Оставяме настрана споровете доколко все пак изнасилените жени, закланите деца и набучените на кол са факт не само в българската, но и в балканската история през периода на Османското владичество (според авторката те са *„силно преувеличени, митовите за страданията на българите“*), и се съсредоточаваме около потърпевшата френска зрителска аудитория, която – според горния поплак – очевидно никога до българския филм не се е сблъсквала с потоците кръв, пролети от екрана в кинематографичните версии на Вартоломеевата нощ, на революционния терор след Френската буржоазна революция и пр. Горният поплак повдига въпроса: ако насилието над българите е „мит“, в случая екранизиран, както от заглавието до края си твърди въпросният текст за български литературни (и филмови) творби, то как трябва да четем литературните и филмовите творби, чиято основа са посочените по-горе събития от френската история? Или те не са „мит“, а само Димитър-Талевата четирилогия и Антон-Дончевият роман са „мит“, тъй като (цитирам дословно): *„В своята откъснатост, породена от географското положение в източните покрайнини на Европа, многовековната османска окупация и наложената от комунистическия режим изолация, българският народ е мал – и често все още има – усещането, че трябва да доказва със своята култура, религия, начин на живот принадлежността си към тази Европа и вероятно именно в това се крие една от причините за устойчивостта на някои митове, битувачи и в колективното съзнание и в литературата“* (тук и навсякъде в приведените цитати курсивът е мой, С. А.). Горните редове, навяващи алюзии с *„Attention aux Balkans!“*, заслужават отделни дебати, но споровете кое покрайнина, кое център, кое култура, кое недотам, и пр. не са обект на тази статия, поради което по-нататък ще се спра на несъстоятелността в чисто

---

¹ ВРИНА-НИКОЛОВ, М. Исторически кризи и митове на националната идентичност: няколко илюстрации от българската литература на XX век. – *LiterNet*, № 2 (27), 24.02.2002: <https://liternet.bg/publish1/mvrinat/krizi.htm>.

литературоведски план да се защитават тези, като се пренебрегват основополагащи положения на науката за литературата както в цитирания текст, така и в по-късните версии в други текстове, тъй като те по същество не се различават.

През филма се правят и изводи за внушението на романа, доколкото филмът акцентира върху насилието: „*Романът* носи обаче силно послание на *нетърпимост*“² – едно категорично невярно твърдение, което показва, че или романът е недочетен до края, или е тенденциозно четен, или е „четен“ през едноименния филм. Защото финалът на романа „работи“ в посока, точно обратна на горния цитат, и ако коректно се чете, става ясно, че носи внушението за споделен общ живот в окончателното утвърждаване на мотива за братството, в което плодовете на ябълката на границите на два имота ще продължават да се делят по братски, както вече е предупредил читателя разказът притча на романовия герой – единият от двамата разказвачи, поп Алигорко.

2. Търсенето на „истината“ през функцията на разказвачите

И тук неизбежно стигаме до основната претенция към романа „Време разделно“, чиято непростима вина според подобни отворени прочити е историческата недостоверност на сюжета му. В специфичната литературоведска терминология на споменатата вече статия тази недостоверност е формулирана като „*дезинформация*“ и „*подвеждане на читателя*“, тъй като „*хрониката на поп Алигорко е фалшификат*“ („Подвеждането на читателя идва първо от замъгляването на използваните източници: за да се опрے на по-достоверно историческо алиби, авторът уточнява във въведението, че романът ползва хрониката на един монах, наречен „поп Алигорко“, както и записките на френски благородник, пленен в Кандия и приел исляма, по прякор Венецианец. В една статия, посветена на този роман, Бернар Лори доказва, че хрониката на поп Алигорко е фалшификат. За да изглеждат нещата още по-достоверни и „*фолклорни*“, всеки разказ от тази т.н. „хроника“ започва с народна песен“). И отново сме принудени да се върнем към първи курс, първи семестър на филологическата бакалавърска степен, за да си припомним, че познавателната функция на художествената творба, освен че не е нейна цел, има някои специфични особености, за разлика от учебниците по история, химия или биология например: *художественото познание е неотделимо от художествената условност*, а читателят, особено пък професионалният, винаги трябва да отчита *художествената измислица*. Преведено на езика на въпросната статия, това означава, че всеки роман по дефиниция е „*дезинформация*“, „*подвеждане на читателя*“ и „*фалшификат*“, тъй като в контекста на

---

² Пак там.

първичната художествена условност, като вътрешноприсъща за изкуството изобщо, работи на принципа на подобие, а не на принципа на тъждеството. Преведено на езика на литературната наука, това означава, че романът като художествен факт създава условен художествен свят, в който събитията имат своя собствена логика, героите могат да съществуват само в него и този свят не е тъждествен с действителността. (Що се отнася до „хрониката“ на поп Алигорко, при такъв тип „литературоведски“ прочит тя безспорно е „фалшификат“, тъй като поп Алигорко е литературен герой.) Предвид тези аксиоматични постановки, съсредоточаването или търсенето на „достоверност“ или на „истината“ във „Време разделно“ е нерелевантно и тенденциозно. Нерелевантно по отношение на поетиката на романа изобщо по принцип е такова отворено четене, доколкото ползването и префункционализирането на фолклорни текстове, хроники, летописи, документи и чужди текстове от всякакъв характер е част от трансформацията на действителността в условна художествена реалност, от игровата страна на изкуството, включително и в жанра на историческия роман. И майсторството на романиста се състои в тяхното органично вплитане в тъканта на романа и в тяхната функционалност по посока на внушенията му. А тенденциозно е то, тъй като упорито, десетилетия вече, се съсредоточава единствено върху този роман и „отворените“ му прочити също тъй упорито не само не желаят да забележат „неистинностите“ („дезинформацията“, „подвеждането на читателя“) например в „Случаят Джем“, в който единият от разказвачите – Саади – няма как да е спътник и свидетел на случилото се с Джем по простата причина, че реалният Джем и реалният Саади не са съвременници – делят ги векове. Такъв тип отворени прочити отиват и по-далеч: в една и съща статия се отрича единият роман заради „пълна дезинформация“ от страна на разказвачите, а се хвали друг автор поради същата по същество причина. Далеч съм от мисълта да сравнявам двамата автори, още повече с редица свои публикации съм се старала да утвърдя безспорните приноси на Вера Мутафчиева към българския роман³, но сравнението е провокирано от тенденциозната некоректност на цитирания текст:

Не по-малко объркващо е смесването на гледните точки, водещо до пълна дезинформация. Както казахме, разказът се води от двама повествователи (сравнително новаторска техника в българския исторически роман, развита в истински полифоничните романи

---

³ АНГЕЛОВА-ДАМЯНОВА, С. *Женският глас на историята. (Българският исторически роман и жените авторки)*. Бургас: Libra Scorp, 2004; АНГЕЛОВА, С. *Жените за/в историята. Част I. Вера Мутафчиева. Историята и историите. Част II.* – В: *Неслученият канон: Български писателки от 1944 година до наши дни*. София: алтера, 2013, с. 223–250.

на една Вера Мутафчиева): от една страна попът, който представя събитията от гледна точка на българите и който накрая, подобно на много свои сънародници, въпреки съпротивата си, приема исляма; от друга страна, Венецианеца, избягалият от Кандия френски благородник, приел напълно доброволно мюсюлманската религия. Неговата задача е да представи османската гледна точка, но много скоро, отвратен от жестокостите, на които е свидетел (и в които трябва да участва), той преминава на страната на българите и се връща към християнската вяра. *Всъщност, обективността и безпристрастието, които могат да се очакват от двойното осветляване на проблема, са чиста фикция.*⁴

Всъщност „чистата фикция“ е отказът да се осмисли неслучайното – функционално по отношение на внушенията на романа – сдвояване, но и същностно различие между двамата разказвачи: Венецианеца е сменил религията си, за да спаси собствения си живот, това е цената на собственото му оцеляване, а отец Алигорко е единственият останал жив, който да поеме отговорност за всички, и него го води именно тази отговорност за другите. (Любопитно е как биха процедирали прочити като горечитирания например с „Житейските възгледи на котарака Мур“ или с „Театрален роман“, ако те в някакъв момент противоречат на нечия доктрина, поради което не се вписват в конюнктурата. Ако някому сравнението звучи несериозно, да се вгледа внимателно и безпристрастно в горечитираните „аргументи“.)

3. Фолклорните текстове

Във вина на „Време разделно“, по посока на търсенето на „достоверност“, следва упрек към привличането на фолклорни текстове като мото на отделните глави, тъй като те разказват за „бедите на българите по време на османското владичество“: „За да изглеждат нещата още по-достоверни и „фолклорни“, всеки разказ от тази т. н[ар]. „хроника“ започва с народна песен“.⁵ Недоумение буди както полагането в една плоскост на „достоверност“ и „фолклор“, така и нежеланието да се види, че фолклорният/фолклоризираният текст „работи“ – тоест е функционално оправдан – в романовата стилистика. Да не говорим „достоверност“ от какво точно естество се търси в художествен текст – все пак, припомням, става дума за роман. (Нерелевантността, в най-добрия случай, на твърдението „За да изглеждат нещата още по-достоверни и „фолклорни“, всеки разказ от тази т. н. „хроника“ започва с народна песен“ става очевидна, ако го екстраполираме върху друга творба на българската литература, сравнете например: „За да изглеждат нещата още по-достоверни и „фолклорни“, всяка „легенда“ от този цикъл раз-

⁴ ВРИНА-НИКОЛОВ, М. Цит. съч.

⁵ Пак там.

кази започва с фолклорен текст“. Звучи абсурдно до гротесковост.)

Впрочем подобни търсения на достоверност в роман не са нови за българската литература, типологията им може да се отнесе назад по адрес на първия, признат за такъв, български роман, което в самия край на 80-те години на XIX век е все пак обяснимо: все още са живи участниците в онези събития и всеки отстоява своята гледна точка; и още по-съществено – тогавашният български читател, а и зрител, все още не е формирал достатъчно ясно усет за художествена условност, както ни подсказва самият роман в главата „Представлението“: „Бре, баби, не плачи – булката е жива!“. Което за съвременния, особено професионален читател нито е обяснимо, нито е оправдано.

4. Насилствената/доброволната ислямизация

Възелът на споровете и атаките срещу „Време разделно“ е именно оспорването в последните десетилетия на насилствения характер на ислямизацията на българите, като тези спорове от полето на историята и историографията и собствените научни изследвания и изводи пряко и без уговорки се пренасят в полето на фикционалното, за да уличат романа в историческа недостоверност, тъй като според някои автори масова насилствена ислямизация не е осъществявана по българските земи.⁶ Подобни твърдения не са еднозначно приети в съвременната българска историческа наука⁷ и предизвикват основателен скепсис: „Е, появиха се османисти, които твърдят, че българите са се наредили на опашка да си сменят вярата, защото имало икономическа изгода. Това пък е икономическа принуда. Но аз не мога да захвърля „Време разделно“ на акад. Антон Дончев... Това е роман, но той е схванал духа на епохата. Както за еничарите се появиха твърдения, че християнските майки с радост са давали момчетата за еничари, защото пред тях се разкривала бляскава кариера, могли да станат и велики везири.“⁸

Във вина на романа, излязъл през 1964 г., се привличат събития от следващите десетилетия, вмениява му се, забележете, „**може би**“, „необходимост“ за „поредна държавна акция“, „нечиста политическа работа“:

---

⁶ ЖЕЛЯЗКОВА, А. Проблемът за достоверността на някои домашни извори, трайно залегнали в българската историография. – *Либерален преглед*, 13 юни 2015: <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/2728-2015-06-13-09-51-46>.

⁷ *Българите мохамедани – лъжи и спекулации*. Първа част. София: Тангра ТанНакРа, 2016.

⁸ МАРКОВ, Г. Ние, историците, се уморихме да пренаписваме историята на България. – В: *Българите мохамедани – лъжи и спекулации*. Първа част, с. 162–171.

Романът на Антон Дончев „Време разделно“ излиза през 1964 г. съвсем *не без връзка с поредната държавна акция* по преименуването на българите мюсюлмани в Родопите през 60-те–70-те години на XX век.

Теоретично само по този начин текстът би могъл да се отърси и от своята нечиста политическа работа през 1960-те, 1970-те и от едноименния филм през 1980-те.

„Защо умряха тогава Манол и другите?“. Това не е просто финално казване, което *да обслужи* с яснотата си необходимия политически реверанс към българите мюсюлмани по акцията за тяхното преименуване през 1960-те и 70-те.

Затова *може би* романът е бил много необходим за една поредна държавна акция, която през 60-те и 70-те години на XX век...

Изумителен явно по въздействие ще да е този роман, „*може би*“, щом на него разчитат за осъществяването си всички „държавни акции“ в следващите десетилетия.

Нещо повече, отрича му се статут на роман като художествена творба, като изцяло се премахват границите между историография и художествена литература: „парадигмалната утопия на „чистата литературност““;

Ако литературата и историографията наистина бяха по подразбиране автономни полета, в които е нормално да се творят и институционализират различни разкази и различни твърдения по една и съща тема, такова отнасяне не би трябвало изобщо да се случва в социалния свят. По презумпция художествената литература никак не е длъжна да казва „истината“ за каквито и да било събития, не е длъжна да бъде задължително „реалистична“, ни най-малко не е длъжна да лежи върху автентични извори, а и не е длъжна и въобще да има каквито и да било извори извън самата нея. В този смисъл „Време разделно“ е наистина невинен роман, просто защото е роман. Само че такава утопична представа за автономността на литературата е социално неприложима, защото отношенията между нея и историографията се решават не от някакво тяхно предпоставено различие и от предварително делегирани права за това кое е „художествено-измислено“ и кое е „исторически истинно“, а от волята и практиката на институциите при форматирането на публичния контекст по тези въпроси.“⁹

Горецитираният текст е конгломерат от спекулативни аргументи:

---

⁹ ХРАНОВА, А. Родно, дясно и ляво: Антон Дончев. – *Либерален преглед*, 21 ноем. 2008: <http://www.librev.com/index.php/arts-theory-publisher/413-2009-06-16-06-07-5>.

лишаване на изкуството – художествената литература в частност – от неговата автономност („парадигмална утопия“);

полагането му изцяло в полето на „социалната приложимост“ (макар че не иде реч за дизайнерски предмет от бита, нито за социологическо изследване все пак; не смея да си помисля при такава литературоведска интерпретация каква би била „социалната приложимост“ в момента на „Септември“ или, пази боже, на „Русия!“);

вменяването на вина на романа за неговите институционални употреби в следващите десетилетия (всеки малко поназнайващ историята на българската литература е наясно, че редица творби са били употребявани през десетилетията по различен начин за различни институционални цели в историята на Нова България);

поредната му интерпретация през филм, създаден две десетилетия по-късно.

При такъв прочит на читателя му остава единствено да се запита какво са правили прокуратурата и съдът през всички десетилетия от 1964 г. насам, та „Време разделно“ все още не е хвърлен в затвора при строг тъмничен режим.

5. „Отвореното“ гомеене на романа не се ограничава само до търсенето на историческа достоверност във фикционално четиво, сравняването му с филмов вариант, уместността/неуместността на употребата на фолклорни и други чужди текстове, а се разпростира до *подозрения*, съвсем външни по отношение на самия роман: „има *подозрения*, че тези преводи са били *финансирани* от българската държава в лицето на Министерството на културата, както и че самото произведение е написано по поръчка“.¹⁰

Тези подозрения, повтаряни и от други автори, във въпросната статия не си правят труда да се опират на каквито и да било доказателства, макар че хвърлените в публичното пространство недоказани подозрения биха могли да се назоват по твърде нелицеприятен начин. Но оставяме настрана нравствените и юридическите аспекти и се съсредоточаваме върху самите подозрения.

Подозрение първо: *финансирани от българската държава в лицето на Министерството на културата*. Представянето на книги и филми, финансирането на преводи, изложби на картини, скулптури, археологически ценности и пр. в чужбина не е инкриминирано престъпление, а е част от културната политика на една държава, за което и съществуват нейните културни центрове в другите страни. Разбира се, доминиращата идеологическа доктрина в съответния – всъщност във всеки – период безспорно се отразява на подбора.

---

¹⁰ ВРИНА-НИКОЛОВ, М. Цит. съч.

Подозрение второ: романът е написан по поръчка, „за да подкрепи поредната репресивна вълна срещу помаците и българските турци“¹¹, „може би [...] е бил много необходим за една поредна държавна акция“¹². Авторът на романа отрича някой нещо да му е поръчвал.¹³ На „подозренията“ в статията от 2002 г. им липсват подробности кой е поръчал и в какво се изразява поръчването. Понеже това вече се говори и на студенти, се заинтересувах в какво се изразява поръчковостта и къде са доказателствата. На битово-фолклорно-академично равнище получих отговор само на първия си въпрос и той се състоеше в твърдението, че... авторът е сключил договор с издателство и е получил аванс... По тази битово-фолклорно-академична „логика“ основна част от творбите на европейското изкуство, не само на литературата, са поръчкови. Ако си позволим отново да екстраполираме, при това за доказано поръчкова творба (поръчителят е известен – граф Franz von Walsegg, скърбящ по починалата си 20-годишна съпруга Анна, която до края на живота си не прежалва), резултатът е още по-абсурден и гротесков: Моцартовият „Реквием“ е поръчков, текстът е „фалшификат“, „дезинформация“ и „подвеждане на слушателя“, защото няма и не може да има никакви исторически документи, които да потвърждават, че „Confutatis maledictis, / flammis acribus addictis“. Впрочем независимо че е поръчков и няма исторически факти, потвърждаващи твърденията в текста за участието на грешниците, не е забелязано тези обстоятелства да са попречили на естетическото удоволствие от слушането на „Lacrimosa dies illa“. (И за „Време разделно“ се споменава все пак, че „Въпреки крайностите си, романът се приема радушно от широката читателска аудитория“¹⁴). Далеч съм от мисълта да сравнявам „Време разделно“ с „Реквием“, „Случаят Джем“, „Под игото“ или „Старопланински легенди“. Но става дума за типологически съпоставки, а както и в посочения с Джем и Саади случай – за преднамерено, при това свръхотворено четене, което забелязва единствено необходимите на тезите си обстоятелства.

Аргументи про „Време разделно“

Съвсем очаквано подобни перманентни публични атаки провокират ответна реакция, която също се характеризира с интерпретация

---

¹¹ ВРИНА-НИКОЛОВ, М. Цит. съч.

¹² ХРАНОВА, А. Цит. съч.

¹³ В края на 2013 г. писателят лично отговаря на нападките и отрича романът да му е бил поръчван от когото и да било, като уточнява и че е писан по документирани исторически събития: „Време разделно“ – фалш или истина (интервю за bTV, 29 дек. 2013); Акад. Антон Дончев: „Време разделно“ не е поръчка (в. „24 часа“, 29 дек. 2013); Антон Дончев, *Уикипедия*: <https://bg.wikipedia.org/wiki>.

¹⁴ ВРИНА-НИКОЛОВ, М. Цит. съч.

на външни за романа обстоятелства – аргументите про също са предимно екстралитературни, идеологически натоварени и подчертано *ad hominem*, тоест ответната реакция е огледално отражение на атаките *contra*.

1. Срещу твърденията, че историографските източници, на които се опира романът, са неавтентични, се излагат позовавания на учени, за да се препотвърди тяхната автентичност, при това в силно емоционално обогрета стилистика: „Лъжите на либерали и безродници за *„Време разделно“* рухнаха“; „Летописът от Корова не е фалшификат, а автентичен писмен паметник. Лъжите и козните на историци-либерали и безродници срещу *„Време разделно“* рухнаха“¹⁵; „аргументите“ на опонентите на Антон Дончев си приличат като две капки вода. По-скоро те се повтарят като изтъркани мантри, които се натрапват и тиражират вече десетилетия наред“¹⁶.

2. Въвлечените в дискурса за цялостното творчество на Антон Дончев отправки към „*епохата Людмила Живкова*“; „*Тайното учение (Агни-йога, идеологията на Николай Ръорих), което Людмила Живкова се опитва да отстаива последователно като свой политически курс*“, твърденията за „*Време разделно*“ като за „*нечиста политическа работа*“¹⁷, *поръчководител* и пр. срещат – очаквано – реакции, които обаче също са изцяло външни за условния художествен свят на романа, тъй като имат или пряка личностна насоченост, или визират определена идеологическа доктрина, или принадлежност към неправителствени организации:

личностни: „*бившата българска снаха францужойката Мари Врина-Николов и присадената на холандската ниска земя Даниела Горчева*“, „*холандецът Махиел Кийл, превъзбуден, назова глава в своята студия – „Краят на поп Методи Драгинов“, в която усърдно се е заел дори да омаскари свещеника*“¹⁸;

свързани с определена идеологическа доктрина: „*поръчкови писачи богохулници*“¹⁹, „*Соросови медийни експерти*“, „*новите идеологически цербери*“, „*цербери на неолиберализма*“;

подробни данни за връзките на някои от критиците на романа с „*псевдонаучната «Фондация за хуманитарни и социални изследвания»*, финансирана от прословутата „*Америка за България*“; центъра „*Сорос*“;

---

¹⁵ КОРУЕВ, Т. „Грехът“ на поп Методи Драгинов. – *Литературен свят*, бр. 115, март 2019: <https://literaturesviat.com/?p=156456>.

¹⁶ ДАНКОВ, Б. Постмодерни талибани срещу един класик. Още за опонентите на писателя Антон Дончев и техните „аргументи“ против неговия роман „Време разделно“. – *Дума*, бр. 27, 08.02.2019, с. 21–22.

¹⁷ ХРАНОВА, А. Цит. съч.

¹⁸ КОРУЕВ, Т. Цит. съч.

¹⁹ ВЛАЙКОВ, С. Страданията в романа „Време разделно“. – *Дума*, бр. 132, 12 юли 2019: <https://duma.bg/stradaniyata-v-romana-vreme-razdelno-n195770>.

списание „Диалог“; „образователен проект на фондация «Отворено общество»“; „Международен център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия, който е креатура на саудитска мюсюлманска институция, намираща се във Великобритания“.²⁰

* * *

Литературоведските спорове, стигащи до крайности, не са нови за българската литература и българския литературен живот. Въпросните бурни и остри дебати обаче не са от чисто литературоведски характер. Всъщност изобщо не са, а там, където са представени, че са, литературоведският подход е само воал, зад който ясно прозират други, сугубо идеологически значения. Тук всъщност е налице сблъсък между две непримирими идеологически доктрини, пренесени в полето на един-единствен роман, с който „за“ и „против“ се водят люти битки вече десетилетия, на които битки мястото им не е в полето на художествената литература и литературознанието. В романовото поле тези доктрини се обезсмислят взаимно в точката на художествената условност. В този план е нормално един роман да настоява за своята условна художествена истинност, а що се отнася до жанра на историческия роман – да отстоява една от множеството гледни точки за конкретни исторически събития. Упоритото налагане с всевъзможни, включително и „литературоведски“, похвати на една-единствена гледна точка за историята в полето на художествената литература и яростната борба с другите гледни точки излиза от полето на художественото и навлиза в полето на практики, които би трябвало да са вече само спомен.

Подобни неприемливо отворени прочити на роман задължават за едно по-почтено и неангажирано по никакъв начин с различни идеологически призми литературоведско четене. Такова четене би дало яснота, че въпреки редица слабости, отбелязани още от Тончо Жечев например, това е един добре „направен“ роман, стилистично издържан от първия до последния си ред, който още от заглавието си спатиализира времето като гранично и предопределя спатиализацията на избора на всеки от героите (ляво–дясно, горе–долу), с максимално затворен хронотоп – основното действие се развива в една родопска долина в недълъг отрязък от време, а сюжетът се ограничава между влизането на Венецианеца в долината под песен на мюезин и биене на камбана и излизането му от долината под песен на мюезин и биене на камбана. Вътре в тези рамки е използван митологично-фолклорният вертикален модел на света с неговите три нива (горе е планината, където са останките от храмовете на древността; средата – човешкият свят; долу е пещерата, Темната дупка – долният свят като място на преход)

---

²⁰ ДАНКОВ, Б. Цит. съч.

се засреща с хоризонталния чрез концентрични кръгове: долината в центъра, цялата българска земя, света – чрез отпратките към Кандия. Този пространствен модел е функционализиран чрез преплитането и осмислянето на различни равнища на основните мотиви: братството (Момчил и Мирчо, Горан, Шерко, на хората в планината с другите по цялата българска земя) и братоубийството (султанът, Сюлейман ага, Караибрахим, Горан), снемане на опозицията *живот–смърт* чрез мотива за смъртта като ново раждане, при което в края на романа основните герои са мъртви, но се раждат две деца – едното на Караибрахим и Севда, другото на Елица и Момчил; трите български села са разрушени, но са създадени две нови и макар че в едното бие камбана, а в другото пее мюзин, те са „*деца от една майка*“.

Най-изненадващото за мен в тази дискусия е, че нито аргументите *contra*, нито тези *pro* отчитат, че случващото се в действителността през последните десетилетия актуализира тематиката и проблематиката на романа, доколкото:

а) Правото и отстояването на собствената идентичност – а това именно се опитва да прави основният персонаж в романа – е една от прокламираните ценности на нашия свят в момента.

б) От края на ХХ век и в момента сме свидетели на сблъсък между две монотеистични религии. Рушенето на храмове, както и кръвавото насилие по религиозни причини са очевиден факт от действителността, а не художествена измислица, независимо какви и чии геополитически интереси стоят зад този сблъсък.

И в този контекст би било далеч по-продуктивно да се прочетат и осмислят отново – отвъд всякакво доктринерство, конюнктурни съображения, незабравени „класово-партийни“ подходи, филии и фобии, симпатии и антипатии, лични обвързаности и интереси – посланията на романа „Време разделно“. Тоест романът да се прочете като роман.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

АНГЕЛОВА-ДАМЯНОВА, С. *Женският глас на историята. (Българският исторически роман и жените авторки)*. Бургас: Libra Scorgr, 2004.

АНГЕЛОВА, С. *Жените за/в историята. Част I. Вера Мутафчиева. Историята и историите. Част II.* – В: *Неслученият канон: Български писателки от 1944 година до наши дни*. Съст. и предг. М. Кирова. София: алтера, 2013, с. 223–250.

Българите мохамедани – лъжи и спекулации. Първа част. Съст. Ал. Маринов. София: Тангра ТанНакРа, 2016.

ВЛАЙКОВ, С. *Страданията в романа „Време разделно“*. – *Дума*, бр. 132, 12 юли 2019: <https://duma.bg/stradaniyata-v-romana-vreme-razdelno-n195770> [прегл. 22.03.2021].

ВРИНА-НИКОЛОВ, М. *Исторически кризи и митове на националната*

идентичност: няколко илюстрации от българската литература на XX век. – *LiterNet*, № 2 (27), 24.02.2002: <https://litenet.bg/publish1/mvrinat/krizi.htm> [прегл. 22.03.2021].

ДАНКОВ, Б. Постмодерни талибани срещу един класик. Още за опонентите на писателя Антон Дончев и техните „аргументи“ против неговия роман „Време разделно“. – *Дума*, бр. 27, 08.02.2019, с. 21–22.

ЖЕЛЯЗКОВА, А. Проблемът за достоверността на някои домашни извори, трайно залегнали в българската историография. – *Либерален преглед*, 13 юни 2015: <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/2728-2015-06-13-09-51-46> [прегл. 22.03.2021].

КОРУЕВ, Т. „Грехът“ на поп Методи Драгинов. – *Литературен свят*, бр. 115, март 2019: <https://literaturensviat.com/?p=156456> [прегл. 22.03.2021].

МАРКОВ, Г. Ние, историците, се уморихме да пренаписваме историята на България. – В: *Българите мохамедани – лъжи и спекулации*. Първа част. Съст. Ал. Маринов. София: Тангра ТанНакРа, 2016, с. 162–171.

ХРАНОВА, А. Родно, дясно и ляво: Антон Дончев. – *Либерален преглед*, 21 ноем. 2008: <http://www.librev.com/index.php/arts-theory-publisher/413-2009-06-16-06-07-5> [прегл. 22.03.2021].

REFERENCES

ANGELOVA-DAMYANOVA, S. *Zhenskiyat glas na istoriyata. (Balgarskiyat isoricheski roman i zhenite avtoriki)*. [*The female voice of history. (The Bulgarian Historical Novel and the Women Authors)*.] Burgas: Libra Scorp [publ.], 2004.

ANGELOVA, S. *Zhenite za/v istoriyata*. [Women for/in history.] In: M. KIROVA (ed.). *Neslucheniya kanon. Balgarski pisatelki ot 1944 godina do nashi dni*. [*The failed Canon: Bulgarian women writers from 1944 to the present day*.] Sofia: altera [publ.], 2013, pp. 223–250.

DANKOV, B. Postmoderni talibani sreshtu edin klasik. Oshte za oponentite na pisatelya Anton Dontchev i tehните „argumenti“ protiv negoviya roman „Vreme razdelno“. [Postmodern Taliban versus a classic. More about the opponents of the writer Anton Donchev and their „arguments“ against his novel „Time of Parting“.] In: *Duma*, Iss, 27, 08.02.2019, pp. 21–22.

HRANOVA, A. Rodno, dyasno i lyavo: Anton Donchev. [Native, right and left: Anton Donchev.] In: *Liberalen pregled*, 21 Novem. 2008: <http://www.librev.com/index.php/arts-theory-publisher/413-2009-06-16-06-07-5> [seen 22.03.2021].

KORUEV, T. „Grehat“ na pop Metodi Draginov. [*The „Sin“ of the priest Metodi Draginov*.] In: *Literaturen sviyat*, Iss. 115, March 2019: <https://literaturensviat.com/?p=156456> [seen 22.03.2021].

MARINOV, A. (ed.). *Balgarite mohamedani – lazhi i spekulatsii*. Parva chast. [*Bulgarian Muslims – lies and speculation*.] Part one. Sofia: Tangra TanNakRa [publ.], 2016.

MARKOV, G. Nie, istoritsite, se umorihme da prenapisvame istoriyata na Bulgaria. [We, the historians, are tired of rewriting the history of Bulgaria.] In: MARINOV, A. (ed.). *Balgarite mohamedani – lazhi i spekulatsii*. Parva chast. [*Bulgarian*

Muslims – lies and speculation.] Part one. Sofia: Tangra TanNakRa [publ.], 2016, pp. 162–171.

VLAYKOV, S. Stradaniyata v romana “Vreme razdelno”. [Suffering in the novel “Time of Parting”.] In: *Duma*, Iss. 132, 12 July 2019: <https://duma.bg/stradaniyata-v-romana-vreme-razdelno-n195770> [seen 22.03.2021].

VRINAT-NIKOLOV, M. Istoricheski krizi i mitove na natsionalnata identichnost: nyakolko ilyustratsii ot balgarskata literature na XX vek. [Historical crises and myths of national identity: several illustrations from the Bulgarian literature of the Twentieth century.] In: *LiterNet*, Iss. 2 (27), 24.02.2002: <https://litenet.bg/publish1/mvrinat/krizi.htm> [seen 22.03.2021].

ZHELYAZKOVA, A. Problemat za dostovernostta na nyakoi domashni izvori, trayno zalegnali v balgarskata istoriografiya. [The problem of the authenticity of some domestic sources embedded in Bulgarian historiography.] In: *Liberalen pregled*, 13 June 2015: <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/2728-2015-06-13-09-51-46> [seen 22.03.2021].

CRITICAL RECEPTIONS OF THE NOVEL *TIME OF PARTING* BY ANTON DONCHEV OR ABOUT THE BOUNDARIES OF “OPEN” READING

Abstract. The text examines the “open” readings of Anton Donchev’s novel *Time of Parting* of the last decades. The readings consider the attitudes towards the history of novel’s creation, the film of the same name and especially the the prism of two opposing ideological doctrines, in order to highlight the legitimacy of the boundaries of this type of interpretation. The main thesis is that in this way both opposing interpretations with their arguments are made meaningless in their interaction within the field of the novel as a piece of art, as they both neglect the main message of the novel and the actualization of this message in the first decades of the 21st century. *Keywords:* historical novel, open reading, artistic conventionality, ideological doctrines

Sofia Angelova, Assoc. Prof., PhD
Web of Science Researcher ID: U-4921-2018
Burgas University Assen Zlatarov
1, Prof. Yakimov Str., Burgas 1810, Bulgaria
E-mail: angelovasophia@gmail.com